

Бойко В.Ю.,

аспірант ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Мета статті – привернути увагу наукової громадськості до нових методологічних підходів при аналізі грошово-кредитних відносин у ринковій економічній системі. У статті стверджується необхідність застосовувати для такого дослідження міждисциплінарний та системно-синергетичний підходи. Наголошується на важливості широкої дискусії з приводу ролі та місця держави у грошово-кредитній системі. Розкриваються деякі суперечності сучасних грошово-кредитних систем.

This article touches upon some questions from the methodology of monetary and credit systems research. The necessity to use interdisciplinary and systematic approach to such research is developed. The author stresses that a wide discussion concerning place of State in monetary and credit system is important. The author also shows main contradictions of modern money and monetary systems.

Аналіз фактів з історії людства свого часу дав підстави багатьом вченим сформулювати і обґрунтувати власні концепції щодо періодизації розвитку суспільства. Формацийний підхід К.Маркса, Теорія "трьох хвиль розвитку цивілізації" Тоффлера та низка інших всесвітньо відомих концепцій – у цих підходах по-своєму розглядаються найважливіші феномени суспільного життя. Втім, один з таких феноменів – і абсолютно невинувато – досі залишається в тіні "класів" і "технологічних проривів". Йдеться про гроші.

Не вдаючись у детальний виклад загальної еволюції грошей і пов'язаних із ними відносин, слід наголосити на такому. Гроші стали одним із тих чинників, які визначають найголовніші параметри розвитку економічних систем. І сьогоднішня економіка (на глобальному рівні і на рівні багатьох національних економік) – це не тільки і не стільки інформаційна чи постіндустріальна економіка; це, передусім, – грошова економіка.

Адже гроші стали не просто фактором виробництва, вони одночасно є і тлом усієї економічної системи, і її вінцем – ковдрою¹, що вкриває усі процеси суспільного виробництва, обміну та споживання². Зрозуміти найсуттєвіші закономірності функціонування цієї "ковдри", розкрити фактори, що визначають "температуру економіки", вкритої грошовою ковдрою – значить, правильно пояснити причини багатьох явищ сьогодення, знайти відповіді на безліч проблемних питань.

Водночас, недостатнє усвідомлення науковою громадськістю та загальною суспільною думкою як впливу грошей на економічну систему, так і найбільш суттєвих змін у суті та формі грошей і грошових систем – досі залишається проблемою.

Не останнє значення у невирішеності цієї проблеми, на мою думку, відіграють методологічні засади, спираючись на які, науковці пропонують власні пояснення і сценарії розвитку грошово-кредитних систем. З повагою ставлячись до усіх підходів щодо дослідження феноменів грошового обігу та грошово-кредитних систем, слід наголосити на необхідності доповнення існуючої методології надбаннями новітніх напрямків наукової думки.

Зокрема, йдеться про опанування та використання при дослідженні грошово-кредитних систем системно-синергетичного та, в цілому, міждисциплінарного підходу – комплексу прийомів, які складають основу сучасної інституціональної економічної теорії. Хоча праці багатьох авторів рясніють термінами "система" ("системний") та "інститути" ("інституційний"), нерідко складається враження, що дослідники користуються цими поняттями без глибокого розуміння суті основних положень теорії систем та інституціональної теорії. Внаслідок цього такі феномени, як гроші, кредит, кредитні гроші, інфляція, банківська система та інші нерідко досліджуються як похідні від усієї економічної системи, поза контекстом їхнього тісного зв'язку з іншими явищами суспільного життя. Також слід визнати, що наслідком несистемного розгляду проблем грошово-кредитного обігу є відсутність пошуку їхнього вирішення поза межами економічних явищ та усталених стереотипів.

Перш ніж перейти від обґрунтування необхідності всебічного дослідження грошово-кредитних систем – до безпосереднього викладу попередніх результатів такого дослідження, слід згадати, коли вперше питання сучасних грошей (і найгостріших

¹ Автором влучного порівняння грошей з «ковдрою економічної системи» є проф. С.В. Степаненко.

² Детальніше про важливість сучасної грошової системи для розвитку як національної, так і глобальної економіки, див. [1, с. 100-157].

проблем, пов'язаних із ними) не лише набули світового значення, але і отримали ґрунтовне пояснення у працях науковців. Йдеться про другу половину ХХ століття, коли визнання отримало вчення Мільтона Фрідмена – одного з фундаторів монетаризму. Здавалося б, запропоновані рецепти подолання інфляції, розроблені, спираючись на ґрунтовні дослідження історії фінансових потрясінь, мали б раз і назавжди поставити крапку у цьому питанні. Втім, як показав досвід наступних десятиліть, інфляція залишається невід'ємною складовою економічних систем майже усіх країн світу [12, с. 28-29].

Немає жодних підстав сумніватися в аргументації монетаристів щодо рецептів подолання інфляції, втім, візьмемо на себе відповідальність зробити висновок про необхідність знову дослідити суперечності, що виникають у грошово-кредитній системі і призводять до інфляційних та інших негативних явищ. Вивчення цих суперечностей відповідно до підходів інституціональної економічної теорії – тобто використовуючи напрацювання неекономічних дисциплін – зокрема, соціології та теорії систем, дає змогу якомога точніше визначити основні проблеми сучасного грошового обігу.

З позицій соціології особливої уваги заслуговує точка зору німецького вченого Г.Зіммеля³. Соціолог послідовно доводить, що гроші – це соціальний інститут, який інтегрує дії та зусилля мільйонів людей за єдиними правилами, стандартами і на єдиній території [2, с. 35].

Цей інститут складається, по-перше, з того, що суспільна влада та інші громадські інститути роблять з грошима, і, по-друге, – зі ступеня узаконення статусу грошей вищеперерахованими інститутами [2, с. 35]. таким чином, з одного боку, інститут грошей – це система соціальних зобов'язань, норм, правил, які санкціонують, регулюють, зобов'язують і нормують дії з грошима (*виділення моє – В.Б.*). З іншого боку, монетарні дії на конкретній території – не лише акти доцільного, вільного вибору та рішень конкретних суб'єктів економічного обміну, але й акти, які відображають приписи тих "центральных" інститутів (передусім, держави), які визначають поведінку грошового механізму у відповідності з власними уявленнями про його функції [2, с. 35-36].

Як наслідок, центральна влада, яка має монополію на емісію грошей, не володіє повним контролем над грошовим механіз-

---

³ Викладена в монографії Верховіна В.І. та Зубкова В.І. *Экономическая социология: Монография.* – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 459 с.

мом. Вона повинна лише забезпечити оптимальне його функціонування в рамках того ринкового простору, яке вона (влада) може контролювати. Окрім того, контроль над грошовим механізмом з боку уряду не завжди і не обов’язково забезпечує його оптимальну роботу. Саме тому, що особи, які ухвалюють рішення, і експерти, які ці рішення обґрунтовують, не володіють усією повнотою інформації про гроші як соціально-економічний феномен і про багато параметрів його функціонування в даній конкретній ситуації, а тим більше, в довгостроковій перспективі [2, с. 35-36] (виділення моє – В.Б.).

Цікаво, що висновок соціологів багато в чому перегукується з позицією всесвітньо відомого теоретика лібералізму Ф. фон Хайєка [див. 11] і вже згаданого Мільтона Фрідмена [див. 9]. Австрійський та американський економісти наголошували на неможливості держави адекватно реагувати на запити економічних суб’єктів щодо забезпечення обміну грошима⁴.

Таким чином, підсумовуючи викладені вище позиції, можна сформулювати першу важливу суперечність сучасних грошово-кредитних систем: держава володіє монополією на виготовлення грошей (законних платіжних засобів), проте ефективність важелів, які монетарна влада використовує для управління грошима, які знаходяться в обігу, – під сумнівом. Тобто, використовуючи термінологію інституціональної теорії, маємо таке: економічний центр грошово-кредитної систем в особі держави, відповідаючи за емісію грошей, і, де-юре, будучи відповідальним за повноцінне функціонування грошової системи, де-факто, не може здійснювати функціонування грошової системи, де-факто, не може здійснювати контроль за грошима, які знаходяться в обігу. Як наслідок, будь-яке рішення монетарної влади щодо регулювання грошового обігу має обмежену ефективність і доцільність.

Як буде вирішена ця суперечність – питання іншого, більш прикладного і ґрунтового дослідження. Втім, враховуючи існуючі на сьогодні концепції альтернативної побудови грошових систем, вже зараз можна припустити, що вирішенням зазначеному протиріччю буде позбавлення держави монопольного положення щодо емісії грошей і контролю за грошовим обігом. Абсурдна на перший погляд ідея, втім, спирається на

⁴ Щоправда, вчені дійшли різних висновків: Ф. фон Хайек схиляється до необхідності денационалізації/децентралізації грошової емісії; тоді як М.Фрідмен обмежується наголошенням на необхідності обмежити зростання грошової маси («Монетарне правило») та не допустити дискретного втручання держави в грошову сферу, не ставлячи питання про усунення держави від емісійної справи, див. [6;11].

грунтовні дослідження [див. 9; 11] і заслуговує на увагу і детальну розробку.

Не менш важлива суперечність впливає з аналізу грошово-кредитної системи з позицій системно-синергетичного підходу. Причому в даному разі йдеться про важливе системне протиріччя, пов'язане як з функцією грошей, так і, відповідно, усієї грошово-кредитної системи. Нагадаємо, згідно з системно-синергетичним підходом, головним системоутворюючим зв'язком є функція системи [8, с. 7]. Функція задається системі іззовні і показує, яку роль дана система виконує щодо більш загальної системи, до якої вона включена складовою частиною нарівні з іншими системами, які виступають для неї середовищем. Саме функція визначає структуру, функціонування і розвиток системи, що, власне, і дає підстави говорити про неї як про головний системоутворюючий чинник.

Аби зрозуміти, які суперечності криються у сучасних грошах і, відповідно, у грошово-кредитній системі, потрібно проаналізувати функції, які виконують сучасні гроші. Відповідно до загальної теорії грошей та кредиту, вони "в сучасні ринковій економіці виконують п'ять функцій: міри вартості, засобу обігу, засобу платежу, засобу нагромадження вартості, світових грошей"⁵ [4, с. 62] (*виділення моє – В.Б.*). Із зазначених функцій одна – засіб нагромадження вартості – стоїть дещо осторонь. Решта чотири функції характеризують гроші як феномен, пов'язаний з обслуговуванням обміну товарами та послугами. І лише як засіб нагромадження вартості сучасні гроші випадають з обслуговування обміну. Суперечності стають очевидними, коли ставиться питання щодо можливості адекватно суміщати функцію засобу обігу і засобу нагромадження вартості. Відповідь на це питання лежить в глибині суті сучасних грошей і не може бути зрозумілою без ретроспективного огляду еволюції форм грошей.

Зокрема, йдеться про перехід від "повноцінних" грошей, що "мали внутрішню вартість, адекватну вартості товару, який виконував функції грошей, чи вартості того матеріалу, з якого гроші були виготовлені" [4, с. 14] – до "неповноцінних" грошей. Останні набувають своєї вартості виключно в обігу. Причому ця вартість "може істотно відхилитися від вартості того матеріалу, з якого вони виготовлені (банкноти, білонна монета, депозитні та електронні гроші)" [4, с. 14].

⁵ В іноземній літературі знаходимо 3 функції грошей: засіб обміну, одиниця розрахунку (міра вартості), засіб нагромадження вартості; див. [7, с. 54].

Слід зауважити, що повноцінні гроші, у вигляді, наприклад, золотих чи срібних монет або зливків, могли як обслуговувати обіг, так і використовуватися як засіб збереження вартості без втрати цієї вартості. Це відбувалося тому, що матеріал, з якого гроші виготовлялися, – сам по собі мав внутрішню вартість, адже був справжнім товаром. І гроші не втрачали своєї "корисності" навіть після вилучення з обігу – в тому сенсі, що золото чи срібло могло використовуватися "в побуті" (у ювелірній справі, наприклад).

На відміну від повноцінних, неповноцінні гроші мають "справжню" вартість виключно в обігу. Використовувати такі гроші поза обігом недоцільно, адже "номінальна вартість", надана ним державою, втрачається: корисність від використання грошей поза обігом буде за нормальних обставин значно нижчою, аніж якщо гроші будуть використані в обігу. Тобто, слід зробити висновок, що неповноцінні гроші не можуть слугувати адекватним засобом збереження вартості, адже втрачають її поза обігом.

Щоправда, тут можливі заперечення. Мовляв, вартість сучасних неповноцінних грошей гарантується державою, і за нормальних умов навіть неповноцінні гроші можуть використовуватися для збереження вартості. Втім, якщо ми згадаємо першу суперечність, сформульоване соціологами та монетаристами, стає зрозуміло, що держава не може гарантувати вартості неповноцінним грошам – ця вартість є фіктивною⁶.

Однак для того, аби зрозуміти, чому зазначена суперечність сучасних грошей є критичним для грошового обігу і всієї економічної системи, слід проаналізувати, що відбувається з загальним обсягом грошей, коли сучасні неповноцінні гроші вилучаються з обігу.

Спершу, чому це відбувається? Чому будь-які гроші вилучаються з обігу? Найперші причини вилучення суб'єктами грошей з обігу – задоволення двох потреб: 1) потреба у вільних готівкових коштах, які у будь-який момент можуть бути використані для споживання чи інвестицій (цей феномен детально описаний М.Фрідменом і М.Ротбардом), [див. 3; 9; 13]; 2) потреба у збереженні значних обсягів загального еквіваленту вартості для подальшого спеціального використання (придбання товарів тривалого вжитку, масштабних інвестицій, просто "на чорний день"). Суб'єкти намагаються задовольняти ці свої по-

---

⁶ І залежить від значно більшої кількості факторів, аніж вартість повноцінних грошей, наприклад, золота.

треби, незважаючи на те, якими – повноцінними чи ні – гроши-ма вони користуються. Тобто вилучення з обігу відбувалося на усіх етапах еволюції форм грошей. Однак як суспільство (опустимо конкретизацію за суб'єктами) вирішує проблему нестачі грошей в обігу за умови існування повноцінних грошей, і неповноцінних – сучасних? Припустимо, роль грошей виконують золоті монети. Вилучені з обігу, вони можуть бути замінені тільки новими золотими монетами, для виготовлення яких суспільство несе значні витрати – видобути золото, відлити злитки, і викарбувати монети – що й надає золоту певної внутрішньої вартості. До того ж, нове золото – таке ж золото за споживчими характеристиками, як і те, що вилучене з обігу. Таким чином, зі збільшенням кількості золотих монет, у суспільстві збільшується обсяг реальних благ, за допомогою яких можуть задовольнитися не лише потреби обігу, але й споживання.

Зовсім інакше розгортаються події у випадку використання сучасних неповноцінних грошей. Випущені без відповідного забезпечення ані золотом, ані жодним іншим "твердим" ресурсом, нові гроші фактично без будь-яких зусиль (надрукувати гроші на верстаті – не велика справа, порівняно з виготовленням "твердої" валюти) збільшують грошову масу без збільшення кількості реальних благ. Наслідок – інфляційний тиск на усіх економічних суб'єктів, який неминуче призводить до нерівномірного розподілу багатства, наслідком чого є зростання безробіття, загострення соціальних суперечностей тощо (детальніше про негативні наслідки емісії неповноцінних грошей див. [1; 3; 11; 13]).

Отже, аналіз грошово-кредитної системи з використанням системно-синергетичного підходу, а також дослідження тлумачення грошей соціологами, дали підстави сформулювати два важливі суперечності сучасної грошово-кредитної системи: 1) держава не спроможна адекватно контролювати грошовий обіг, але має монополію на емісію грошей; 2) функції сучасних неповноцінних грошей – засобу обігу і нагромадження вартості – мають системні невідповідності. Результати проведеного дослідження не претендують на абсолютну істинність, втім, очевидно, що саме від вирішення вказаних суперечностей залежить успішне подолання багатьох проблем грошово-кредитних систем. Знаходження рецептів щодо вирішення зазначених суперечностей – мета наступних досліджень автора.

Література

1. Будущее денег: новый путь к богатству, полноценному тру-

ду и более мудрому миру/ Бернар А. Лиетар. – М.: КРПА Олимп: АСТ: Астрель, 2007. – 493 с.

2. Верховин В.И., Зубков В.И. Экономическая социология: Монография. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 459 с.

3. Государство и деньги: как государство завладело денежной системой общества/ Мюррей Ротбард. – Челябинск: Социум, 2002. – 166 с.

4. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2001. – 602 с.

5. Душа денег / Бернар А. Лиетар. – М.: Олимп: АСТ: Астрель, 2007. – 365 с.

6. Матвійчик А.В. Моделювання економічних процесів із застосуванням методів нечіткої логіки: Монографія. – К.: КНЕУ, 2007. – 264 с.

7. Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків/ Пер. з англ.. С. Панчишин, Г.Стеблій, А.Стасишин. – К.: Основи, 1998. – 963 с.

8. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Ерохина Е.А. – М., 2003. – 96 с.

9. Фридмен Милтон. Если бы деньги заговорили... Пер. с англ./ Под ред. М.К. Букиной. – М.: Дело, 1998.

10. Частные деньги: история и современность. Монография / Генкин А.С. – М.: Альпина Паблшер, 2002. – 518 с.

11. Частные деньги / Фридрих А. Хайек – М.: Институт Национальной Модели Экономики, 1996. – 116 с.

12. Чому дорожчає усе? // Контракти. – Київ, 2008. – №18 (833). – С. 18–35.

13. The Mystery of Banking / Murray N. Rothbard. – London, Richardson & Snyder, 1983. – 314 p.